

XVII. IRÁN V 17. A 18. STOLETÍ DO POČÁTKU QÁDŽÁRSKÉ DYNASTIE

Se šáhem 'Abbásem dosedl na safíjovský trůn nejvýznamnější vládce dynastie. Z počátku se zdálo, že i on bude jen loukou v rukou svých qizilbašských generálů (při korunovaci 1588 byl 18letý, +1629). Činem, který jej vymanil z tohoto područí, bylo vydání výzvy ke všem Qizilbašům, zvané šáh-seven, která je jakožto stoupence řádu, v jehož čele stál 'Abbás jako jeho velmistr a současně šáh, vyzývala k věrnosti a loajalitě. Kladná odezva na tuto výzvu mezi Qizilbaši vytvořila kolem něho z qizilbašských náčelníků družinu oddaných dvořanů, šáhsevenů. Tento čin zahájil řadu akcí, které vyplnily 'Abbásův život, a jejich cílem bylo posílit ústřední moc na úkor qizilbašské moci a vytvořit nové vojenské síly jako protiváhu qizilbašských oddílů v armádě.

Safíjovskou armádu tvořili výlučně Qizilbaši, jejím jádrem byla těžká jízda, šáhova osobní garda. Šáh Tehmásp počal zařazovat do armády Armény a Gruzíny. Zařazení Kavkazanů do končil systematicky až 'Abbás, který z nich, hlavně z Gruzínců, vybudoval oddíly obdobné osmanským janičárům, které se nazývaly qullar či ghulámán. Tyto oddíly se svými veliteli se staly touto protiváhou qizilbašům. Modernizace armády si vyžádala zavedení nové zbraně – dělostřelectva. Tento problém ulehčil 'Abbásovi Angličan Robert Sherley, který jako člen obchodně-politické delegace, kterou vedl jeho bratr Anthony Sherley, přijel do Iránu v r. 1598. S jeho pomocí vznikly oddíly mušketýrů (tufendži) a dělostřelců (topdži). Do obou těchto oddílů byli poprvé v safíjovské době, zařazováni Iránci, nazývaní tádžik.

Brzy po svém nastoupení, v r. 1590 ukončil 'Abbás mírem v Istanbulu válku s osmanským sultánem. Podmínky byly tvrdé, avšak byl zastaven boj, který neměl žádné vyhlídky (srov. kap. XV.). Zahájil 13ti letý mír s Osmanci, kterého 'Abbás využil k přestavbě armády a k boji s druhým nebezpečným nepřítelem, s uzbekými šajbánovskými chány. Za chána 'Abdulláha II. (1583-1598) dosáhla moc těchto chánů vrcholu. Kromě Transoxanie a Chórezmu ovládali Chórasán s Herátem a pronikali až do Sidžistánu. K úderu proti Šajbánovcům se 'Abbás rozhodl ihned po smrti 'Abdulláha chána. V roce 1598 dobyl Herát a celý Chorásán. V roce 1622 vzal též Moghulům Qandahár.

Boje s Osmanskou říší započaly 1603 a byly úspěšné. Skončily r. 1612 mírem v Istanbulu, podle něhož Osmanci ustoupili do svých zisků v Ázerbajdžánu a v Zakavkazí, a byla obnovena hranice z počátku 16. století. Boje vypukly znovu r. 1616, když 'Abbás nedodával roční naturální tribut (hedvábí), k němuž se mírem v r. 1612 zavázal. Válka skončila nerozhodně a byly obnoveny podmínky z r. 1612. v roce 1623 se 'Abbás pokusil dobýt svatá ší'itská města v Iráku. Válka skončila pro Peršany úspěšně: dobyli Baghdád a Irák připadl 'Abbásovi a pod vládou Safíjovců zůstal až do r. 1638.

Podobně jako jeho předchůdci usilovali také 'Abbás o spolupráci s evropskými vládci proti Osmanské říši. Jediným z nich, kdo během 'Abbásova života vedl s Osmanskou říší válku, byl císař Rudolf II. (od r. 1591, po uzavření míru s 'Abbásem na východě, do r. 1606). Po vojenské stránce vzájemné styky mezi oběma vladaři nevedly k ničemu. Také 'Abbásovo úsilí získat pro boj proti Uzbekům Moghuly neměly kladné výsledky.

Evropské delegace, které k 'Abbásovi přicházely, 'Abbás vyzýval, aby povzbuzovaly obchodníky v Evropě k obchodu s Íránem. Sám také vysílal do Evropy delegace, které kromě diplomatických úkolů sledovaly též úkoly obchodní. Cizím obchodníkům byla zaručována ex-teritorialita, ochrana před domácím obyvatelstvem a osvobození od daní a cel, jestliže budou ochotni zřizovat v Íránu obchodní stanice. Íránskou delegaci s takovými úkoly vedl do Anglie v r. 1599 sir Anthony Sherley. Tuto iniciativu využili na íránské straně Arméni, kteří zakládali své obce v Evropě a na evropské straně ji využili tehdy nejsilnější námořní mocnosti, Anglie a Holandsko, ke kterým se brzy připojila Francie. Poměrný vnitřní klid umožnil rozvoj

vnitřního obchodu a výroby, které byly významnou složkou při získávání cizích obchodních zájmů. Nejdůležitějšími produkty byly vlněné a bavlněné látky a koření. Hlavním vývozním artiklem bylo hedvábí, které v Íránu nakupovali Evropané stejně jako asijsí sousedé Íránu. Obchodní styk a předprava zboží byly však dosti nesnadné, neboť obchod se dál po dvou hlavních cestách: z Perského zálivu do Baghdádu, nebo z Íránu do Baghdádu a odtud přes Halab ke Středozemnímu moři, zatímco druhá cesta vedla z Íránu do Tebrízu a odtud do Trapezuntu na Černém moři. V době válek s Tureckem byly ovšem tyto cesty blokovány.

Úpadek portugalské moci v Indickém oceánu na konci 16. století dovolil 'Abbásovi ovládnout Perský záliv, ve kterém byl hlavním portugalským opěrným bodem ostrov a město Hormuz. Současně s útokem na Irák 1623, který sledoval též nepochybně hospodářské a obchodní cíle, podnikl 'Abbás za pomoci Angličanů a Holanďanů útok na portugalský Hormuz. Dobyl jej a zničil, a na pevnině, na místě britsko-holandské faktorie konkurující do té doby Hormuzu, vznikl nový obchodní přístav, Bender-i 'Abbás, který se stal záhy jedním z nejdůležitějších středisek obchodu s Asií.

Od r. 1598 učinil 'Abbás svým sídlením městem Isfahán. Tento přesun z tureckého Tebrízu do Isfahánu ležícího v centru Íránu, vyjadřuje šáhovo úsilí íránizovat safíjovský režim a učinit z Íránců Turkům rovnocenný státotvorný element.

Od doby šáha 'Abbáse Velikého se mění postavení safíjovských vládců. Uvolnění šáhovy osobnosti z připoutanosti ke qizilbašským předákům vedlo k zesílení autokratickému charakteru vlády. Ten 'Abbás posílil rozšířením korunních majetků na úkor státní půdy určené k rozdělení na léna. Tento vývoj za jeho nástupců pokračoval a šířil se na další území, takže celé provincie byly podřízeny korunní kanceláři. To spojeno s přehmaty dvorské správy a s přepychem dvora, nutně otřáslo základy státu. Moc Qizilbašů klesala s sebou a vladaři se stále více ocitli v izolaci, nemajíce spolehlivé politické opory.

Celé 17. století bylo od smrti 'Abbáse Velikého v r. 1629 ve znamení pozvolného úpadku safíjovského státu. Obavy z aspirací synů vedly 'Abbáse k tomu, že tito synové byli vychováni v harému, takže neměli možnost účastnit se vlády dříve než se stali vládci. 'Abbás svým synům zabránil ucházet se o nástupnictví.

Jeho nástupcem se stal jeho vnuk, zcela nezkušený ve vládě, Sám Mírzá, který přijal vladařské jméno Safí I. (1629-1642). Byl vzornou ukázkou odchovance harému – změkčilý, zbabělý, krutý a pobožný, obklopený nadto gloriolou šejcha svého řádu. Jemu padla za oběť většina princů a princezen a všichni rádci 'Abbáse I. Boje nastaly ihned po 'Abbásově smrti s Osmanci a s Uzbeky, které vedla nová dynastie, Džánovci. Uzbecké útoky byly úspěšně odraženy, ale dlouhá osmanská ofensiva, kterou ukončil mír v r. 1639, připravila Írán znovu o Irák, který se stal nadále osmanskou provincií a jeho ší'itské obyvatelstvo bylo vystaveno bezohlednému pronásledování. Rovněž Tebríz Peršané znovu ztratili.

Obnovu říše přinesla vláda Safíjova syna 'Abbáse II. (1642-1666). Byla to doba klidu, během něhož se safíjovský režim opět zkonsolidoval. Írán získal zpět Qandahár, ztracený za Safího I. A také první srážka s Ruskem, pronikajícím na Kavkaz, byla pro Safíjovce úspěšná. Šáh, obklopený schopnými rádci, zavedl nábožensky tolerantní režim, který dovoľoval rozvoj hospodářství a obchodu, na kterém se aktivně podíleli křesťané, a z nich hlavně Arméni. Rovněž se obnovila také stavební činnost, vznikaly stavby, které se vyrovnaly vrcholným dílům vybudovaným za 'Abbáse Velikého.

Jako Safí II. byl korunován jeho nejstarší syn v r. 1666. Když se ale jeho zdravotní stav i poměry v zemi zhoršovaly, konala se r. 1668, v datu doporučeném astrology, nová korunovace, při které šáh přijal nové jméno Sulajmán (1666-1694). Vláda pověřivého, pobožného a pasivního v harému se uzavírajícího šáha, znamenala uvolnění režimu a vzrůst moci vysokých hodnostářů. Jeho syn Husajn (1694-1722) byl fanatický ší'ita, který svým protisun-

nitským založením vyvolal nepokoje mezi sunnity na východě státu. Afghánské horské kmeny jednak neměly v oblibě safíjovskou vládu pro její protisunnitskou politiku, a jednak nebyly ochotny podrobit se jakékoli nadvládě. Na počátku 18. stol. (1709) se podařilo afghánskému emírovi Míru Wejsovi z kmene Ghalzají odstranit z Qandaháru safíjovského místodržitele, Gruzínce Gurgína chána, a vyhlásit se za vladaře (do 1715). Afghánci počali podnikat nájezdy na Írán. V roce 1722 se Mahmúd chán, syn Míra Wejse, (od r. 1715) srazil u Isfahánu se safíjovskou armádou. Isfahán se vzdal v říjnu 1722 a Husajn byl přinucen vzdát se trůnu. Mahmúd chán nastoupil na jeho místo, nebyl však jediným vládcem Íránu. V Qazwínu se po Husajnově abdikaci dal korunovat za jeho nástupce Tahmásp II. (1722-32). Tak se Írán rozpadl na oblast safíjovskou a afghánskou, z nichž první, menší, byla severozápadní částí Íránu, zatímco druhá zabírala východ a jihovýchod Íránu.

Tento vývoj uvedl do pohybu dobytčnou politiku Ruska. Rusko se za cara Petra Velikého (1689-1725) dostalo až na Kavkaz a car hlásal thesi, že Kaspické jezero musí být považováno za ruské moře. Jeho první úder vedl k dohodě o odstoupení Daghestánu a Šírwánu (s hlavním městem Baku), které Rusové obsadili, a provincii na jižním Kaspickém pobřeží, Gílán, Mázenderánu a Asterábádu za to, že Rusové uznali Tahmáspa II. Za vládce Íránu a přislíbili mu pomoc proti Afgháncům. Ruská akce vyvolala reakci v Istanbulu. Osmánská vojska vpadla do Zakavkazí a málem došlo k rusko-turecké válce. Diplomatickým jednáním bylo dosaženo v r. 1724 dohody o rozdělení severozápadního Íránu mezi Rusko a Turecko tak, že Daghestán a část Šírwánu zůstala Rusům, území na západ od soutoku řeky Kury a Araxu ke Kermánšáhu bylo osmánské, zatímco území na východ připadlo Tahmáspovi, který byl uznán za šáha celého Íránu.

Tahmásp II. by asi sám nikdy nedokázal svou říši dobýt zpět, přestože vláda Afghánců slábla. Šáh Mahmúd zešílel a přísun nových sil z afghánských hor se zastavil, když v Afghánistánu vzniklo samostatné panství. Avšak k Tahmáspovi se přidaly dvě významné osobnosti: náčelník tureckého kmenového svazu Qádžár Fath 'Alí chán a Nadr Qulí, předák tureckého kmene Afšár z Chorásánu. Nadr Qulí odsunul v r. 1726 Fath 'Alího chána do pozadí a byl jmenován velitelem šáhovy gardy s titulem Tahmásp Qulí chán. Z Mázenderánu, na který se panství Tahmáspovo do r. 1726 omezovalo, kdy s příchodem Nadr Qulího se k němu připojil Chorásán, zahájil Tahmásp Qulí chán dobývání Íránu pro svého šáha. V roce 1729 porazil armádu afghánského chána Ašrafa (bratr Mahmúda chána; vládl od r. 1725). Tím mu padla do klína celá jeho íránská říše. Po tomto skvělém úspěchu se mu v letech 1730-31 podařilo získat vše, co Tahmásp ztratil ve prospěch Ruska a Turecka smlouvou z r. 1723. Tím překvapivější byl neúspěch, který utrpěla výprava vedená Tahmáspem proti Osmancům, která skončila ujednáním o rozdělení Zakavkazí mezi oba partnery tak, že území na sever od Araxu bylo turecké, zatímco jižní připadlo Íránu. Tahmásp Qulí chán ihned nato Tahmáspa sesadil a za šáha vyhlásil osm měsíců starého 'Abbáse III. Současně vyhlásil válku Vysoké Portě. Výprava vyslaná v r. 1733, aby dobyla Irák, se vojensky nezdařila, měla však diplomatický úspěch. Osmanská říše se vzdala nároků na vše, čeho r. 1723 získala od Íránu. Írán dosáhl na západě hranic, které měl za největšího územního rozmachu safíjovské říše. Nádír chán, jak se nyní Tahmásp Qulí tituloval, vládl jako 'Abbásův regent. Když 'Abbás III. v r. 1736 zemřel svolal Nádír chán na planinu Mughanskou na soutoku Kury a Araxu sněm, který požádal, aby ho vyhlásil šáhem. V březnu 1736 byl Nádír korunován, když byla přijata i jeho podmínka, že sunna se stane státním náboženským dogmatem. Tento krok mu přinesl nepřátelství ší'itů – duchovenstva, lidu i vysokých hodnostářů. Ustoupil proto ke kompromisu, k tomu, aby byl vytvořen nový sunnitský směr, zvaný dža'farský madhab. Měl to být sunnitský madhab, rozšířený o íránské ší'itské dogmatické a právní zvláštnosti. Tyto záměry (nebyly nikdy realizovány) měly ryze politické pozadí. Nádír šáh byl nábožensky liberální a indiferentní a záleželo

mu zřejmě jen na tom, aby snížil ideologicko-politické rozpory s Osmanskou říší, která byla hlavním koryfejem sunny. Současně se zdá, že měl úmysl vytvořit novou islámskou veleříši pod svou vládou, že chtěl být druhým Timurem. Toto velikášské úsilí se projevilo jeho horlivou válečnickou aktivitou a hrabivostí. Jeho první velké tažení bylo svou ničivostí rovnocenné Timurovým nájezdům. V roce 1737 zlikvidoval afghánské panství: dobyl Qandahár, Kábúl a Ghaznu a v roce 1738 vpadl do Indie. Porazil Muhammada šáha, moghulského vládce, a obsadil Dilhí. Povstání ve městě ztrestal obrovským masakrem. Z Muhammada šáha učinil svého vazala a odtáhl s úžasnou kořistí (hlavním kusem byl tzv. paví trůn, který byl po jeho smrti rozbit). Roku 1740 se vydal proti uzbeckému chánu z rodu Ğán, Abú'l-Fadlovi v Bucháře a přinutil jej odstoupit mu území na jih od Amudarji. Téhož roku získal Chórezm. Tyto východní výboje posunuly těžiště sátu na východ a Mešhed v Chorásánu se stal sídelním městem.

Další výpravy vedly na západ. Nepřinesly sice žádné ztráty, ale také žádné úspěchy. Ještě v r. 1746 obnovil Nádír šáh status quo podle dohody z r. 1639.

Po nezdařeném atentátu na svou osobu zavedl od r. 1741 hrůzovládu vystupňovanou potlačováním vzpour, které propukaly z náboženských důvodů i z důvodů sociálních. Šáhova hrabivost vysávající všechno obyvatelstvo, neustále ochuzovala nejširší vrstvy a doháněla je na stranu jeho politických odpůrců. Nádirova náboženská politika ztroskotala a jeho politické aspirace dosáhly maxima, které nebylo možno již překročit. Jeho protivníkům se podařilo zosnovat spiknutí, při němž byl v roce 1747 Nádír šáh zavražděn.

Nádír byl posledním orientálním dobyvatelem tradičního typu. Byl schopným organizátorem, který uměl odhadnout své síly a možnosti. V politické správě byl absolutním samovládcem a jmenoval všechny úředníky od nejnižších po nejvyšší. Kontrolu jeho rozhodnutí prováděl složitý slídičský organizmus. Blaho poddaných mi bylo lhotejné, a naopak na jeho úkor obohacoval svou pokladnu. Podporoval obchod a podporoval činnost evropských kupců, Angličanů, Holanďanů a Francouzů, ke kterým se nyní připojili též Rusové, kteří jako první Evropané měli v Íránu stálé diplomatické zastoupení. Jeho vláda unavila zemi hospodářsky a jedinou velkou jeho zásluhou bylo, že rozpadající se říši Safíjovců v posledním okamžiku znovu sjednotil a obnovil politickou jednotu Íránu. Tato jednotu však s jeho smrtí zanikla.

Východní území Nádirovy říše opět ovládli Afghánci vedení Ahmadem chánem z kmene Abdálí, zvaný později Durrání, který rozšířil svůj stát o Sind, Kašmír a Pandžáb v Indii a na západě ovládal také Chorásán.

Ve vlastním Íránu byla celá druhá polovina 18. stol. Ve znamení neklidu. V Isfahánu byl za šáha dosazen Ismá'íl III. Byla to loutka v rukou velmožů, kteří si Irán mezi sebe rozdělili a zápasili spolu o něj. Do čela se dostal Kerím chán Zend, který jako šáhův wakíl byl hlavní osobností ve státě, který zaujímal centrální a jižní Irán (1750-1779). Kerím chánovi se podařilo podrobit si také Ázerbajdžán a omezit panství dalšího svého rivala Qádžárovce Muhammada Hsasana chána (byl to syn Nádirem odstaveného Fath 'Alího chána) na samotný Mázenderán na jihu Kaspického jezera. Kerím chán bývá označován za nejlepšího vladaře Íránu. Za jeho vlády se skutečně podařilo zreorganizovat stát a úspornými opatřeními jej hospodářsky ozdravit. Zájem, který Kerím chán projevoval o poddané, jej činil velmi oblíbeným za sídelní město měl Šíráz, který opět prožil období, kdy byl centrem kultury, o kterou Kerím chán neobyčejně dbal. S jeho hospodářskými zájmy souviselo také to, že se ke konci své vlády zmocnil Basry. Basra zůstala v iránských rukou jen krátce, do jeho smrti, a bylo to tehdy také naposledy, kdy byla pod vládou perských šáhů.

Kerím chánova smrt měla za následek mocenského uvolnění v Íránu. Toho využil syn qádžárovského náčelníka Muhammada Hasana chána, Ághá Muhammad chán. Tento Muhammad chán byl jako pětiletý v r. 1742 vykleštěn Nádirovcem 'Ádilem chánem, vládcem v Cho-

rásánu a se svým otcem Muhammadem Hasanem bojoval o Nádirovo dědictví. Etapou v jeho úsilí ovládnout celý Írán bylo dobytí Teheránu, kde se v r. 1786 vyhlásil vládcem. V roce 1794 porazil následníka Karím chánova a za dva roky na to sesadil Nádirova vnuka Šáhrucha v Chorásánu. Takto ve své moci sjednotil po 17ti letech bojů vše, co bylo od doby Safíjovců v 16. století tradičním územím Íránu. Ale již v r. 1797 byl Ághá Muhammad chán zavražděn. Jeho nástupcem se stal jeho oblíbený synovec Bábá chán, který přijal jméno Fath 'Alí šáh a stal se zakladatelem nové dynastie v Íránu – dynastie Qadžárů (1797-1834).

* * *

Pro kulturní život v safíjovské říši v 16. a 17. století mělo hlavní význam její přísně ší'itské zaměření, které bylo úzce spjato s íránským národním charakterem tohoto ideologického směru a bylo základem pro rozvíjení íránské národní kultury v islámském duchu. Jedním z projevů této tendence bylo, že perština vytlačuje arabštinu, jazyk sunny, také z oblasti teologie a práva. S cílem zpřístupnit ideologickou literaturu se jazyk oprošťuje od zbytečného slovního balastu, vytváří se jednodušší styl, který je základem novodobé perské prózy.

Safíjovské období a doba po něm následující byly pro perskou poezii v Íránu dobou úpadku. Vládci neměli o ní zájem, a proto odcházeli básníci převážně do Indie kde, jako 'Urfí, Sáb aj. nalézali lepší přijetí. Hojně se pěstovaly ódy na ší'itské světce, které však byly poezií druhého řádu.

Proza byla pěstována především v oblasti naukové, kterou reprezentoval především historiografie. Zde zůstal jazyk zatížen složitým květnatým stylem. Z této doby, 16. a 17. století pochází řada důležitých historických pramenů: kroniky, Chwándemírova (+1535), Hasana beka Rumlu (+1577) a dvorního historika 'Abbáse I., Iskandera Munšího (+1629). Tahmásp I. zanechal paměti. Doba úpadku Safíjovců, doba Nádirova a období po jeho smrti nedala islámské historiografii žádnou významnou osobnost, vyjma dvorního Nádirova historiografa Mahdího chána. Jeho bombastický sloh překonal všechny předchůdce, takže zakrývá fakta a stává se nesrozumitelným. Současně tento historik byl autorem výborné gramatiky čaghatajského jazyka.

Safíjovská doba a doba po ní následující byla obdobím rozkvětu stavitelství a výtvarného umění i uměleckých řemesel. Největším stavitelským dílem byla výstavba sídelního města v Isfahánu. Jižně od starého města vybudoval 'Abbás I. residenční čtvrť, soustředěnou kolem rozsáhlého náměstí, zvaného Majdán-i šáh, k němuž přiléhaly kromě hlavní modlitebny, Masdžid-i šáh, bazáry, madrasy, karwánsaraje a hlavně celou jednu stranu tvořilo palácové městečko, do něhož se vstupovalo z náměstí impozantní branou, zvanou 'Ali qapu. Palácové městečko tvořilo několik přízemních či jednopatrových pavilonů, z nichž nejznámější je sloupová pavilon Čihil Sútún s krásnou řezbářskou, štukovou a fajánsovou výzdobou. Tyto pavilony byly umístěny do rozlehlých parků. Přes řeku Zájenderún vedly tři veliké mosty a za nimi ležela velká arménská čtvrť, zvaná (nová) Džulfa. Z doby šáha Husajna je zachována madrasa s přilehlým kárwánsarajem a bazárem. Další palácové stavby byly v isfahánském předměstí Farahábád. Z počátku 18. století pochází palác v Ašfaru v Mázenderánu. Dynastickou svatyní byla hrobka šejcha Safího v Ardebílu, k níž byl přistavěn džámi'.

Za Safíjovců se dále a nově rozvíjelo malířství. Jejich doba je obdobím nejslavnějších perských miniaturistů – Behzáda (+1530) a 'Alí Rezá 'Abbásího (+ ve druhé pol. 16. stol). Behzád je tradiční, zjednodušuje kompozici, má sklon k žánrovým výjevům a s oblibou portrétuje, patrně pod vlivem indické školy. Rezá-i 'Abbásí vytváří již samostatné obrazy, nejen knižní ilustrace a je vynikajícím malířem portrétů. V malbách obou jsou zřejmé prvky výcho-

doasijského (čínského) umění i miniaturního umění evropského, které lze tušit především u Rezá-i 'Abbásiho. Přítomnost cizích malířů na dvoře 'Abbáse I. zesílila portrétovou tendenci a přispěla k tomu, že miniatura se vymanila z postavení knižní ilustrace a počala sloužit jako samostatný obraz, zachycující určitý výjev nebo portrét.

Vypělá byla výroba textilu, zvláště zpracování hedvábí, z něhož se vyráběly skvělé brokáty, atlasy s pestrobarevnými rostlinnými, zvířecími i figurálními motivy a samety.

Po technické i umělecké stránce dosáhla výroba vázaných koberců vrcholné dokonalosti. Pro safíjovské koberce je charakteristické realistické provedení dekoru, v němž se objevují především motivy rostlinné a méně často jsou zastoupeny zvířecí či lidské figury. Tyto jsou na nejméně početných, ale nejkrásnějších kobercích zvaných „lovecké“ či „zvířecí“. Jinak převládají motivy rostlinné. Jsou na tzv. vázových kobercích, jejichž střední pole tvoří jeden či více medailonů váz, z nichž vyrůstají stylizované rostliny – větve s květy. Dalším druhem „rostlinných“ koberců jsou „zahradní“ koberce. Střední pole těchto koberců je rozděleno symetricky na květinové záhony, obklopané bazény, vodními příkopy a pěšinami. Kromě toho existovaly prostší květinové koberce s geometrickými medailony a s volně rozloženými snítkami a květy. Ve dvorních manufakturách se vyráběly a jako dary do zahraničí posílaly tzv. polské koberce. Krásné výrobky, zvláště zbraně, vycházely z rukou pasířů a ciselérů. Skvělá byla díla řezbářů. Tradičně vysoké úrovně dosahovala výroba fajánsových dlaždic.

18. století neznamenal kulturní úpadek, znamenalo jen určitou stagnaci a rozměňování toho, co přineslo 17. století. Vláda Keríma chána Zenda přinesla i v kultuře oživení po zničujícím vpádu Afghánců. Doba po jeho smrti byla kulturnímu rozvoji opět nepříznivá, neboť Ághá Muhammad chán neměl žádný zájem o literaturu a umění. V Isfahánu vzniká v polovině 18. století hnutí „návratu“, které staví požadavek odpoutat se v poezii od indického vlivu a vrátit se k prostému literárnímu jazyku doby předsafíjovské. Stalo se předstupněm literární obrody v 19. století, z níž vzešla moderní perská literatura.

XVIII. OSMÁNSKÁ ŘÍŠE V 17. A 18. STOLETÍ

Osmanská říše prožívala v 17. a 18. století hluboké sociální a hospodářské přeměny, které se navenek projevy jako pokles její politické moci. Od konce 16. století a počátku 17. začíná pomalý proces smršťování jejího teritoria.

Nejprve se zmiňme o politických proměnách a o jejich sociálním pozadí pohovoříme později.

Po vládě Ahmada I. (1603-1617), který úspěšně prosadil osmanské cíle v Evropě mírovým ujednáním v Zsitvatoroku v r. 1606 s Rakouskem a novelizoval osmanské zákonodárství, nastalo období politického neklidu v centru říše. Neúspěchy v Zakavkazí a na Ukrajině vedly k janičárským bouřím v Cařihradě, jejichž velitelé (aghoové) byli asi 15 let faktickými vládci místo nezletilého Osmána II. (1618-1622), Muráda IV. (1623-1640) a neschopného Mustafy I. (1617-1618 a 1622-1623). Uklidnění nastalo až za Muráda IV. (1623-1640), který tím, že zastavil odvody nových janičářů a zřídil nové oddíly zvané džebedži a bostandži.

Krise, která skončila v r. 1623 uchopením moci Murádem IV., byla vážná: narůstala působením vnějších vlivů, především hrozbou z východu, kde 'Abbás Veliký, využívaje neklidných poměrů v Istanbulu, úspěšně dotíral na Zakavkazí a zmocnil se Iráku. Hroživé byly také námořní nájezdy kozáků, kteří se odvažovali až do Bosporu. Také v Libanonu se vytvořila nebezpečná situace. Tam vytvořil místní velice vlivný feudál Fachruddín z drúzského

rodu Ma'n koalici s velkovévodstvím Toskánským, které se snažilo získat na východě obchodní spojení. Ke koalici se připojilo také Španělsko a papežská kurie. Využívaje nepříznivé situace v Iráku, podařilo se Fachruddínovi vytvořit si v Sýrii a Libanonu vlastní panství. Když se v r. 1633 odvážil napadnout osmanská vojska, rozhodl se sultán tohoto odbojníka odstranit. V příštím roce Fachruddín kapituloval a byl v Istanbulu popraven v r. 1635. Dobytí Baghdádu a obnovení osmanské nadvlády nad Irákem mírem z r. 1639 bylo posledním větším a trvalejším osmanským vojenským úspěchem. Byl to také poslední politický čin Muráda IV. (+1640). Za vlády jeho syna Ibráhíma (1640-1648) a vnuka Mehmeda IV. (1648-1687) nastaly opět nesnáze. Ibráhím holdoval nákladným slavnostem, výdaje dvora neslýchaně stouply. Proti omezování svých žoldů se bouřily janičárské sbory. Vláda se pokusila odvést pozornost od dvora k válce. V roce 1645 byla zahájena válka s Benátkami o Krétu, která však se nepříjemně dlouho táhla. Anarchie skončila tím, že matka sultána Ibráhíma svého syna odstranila. Mnoho se tím však nezměnilo a anarchie pokračovala dále. Spory mezi politickými skupinami nevedly k žádným koncům a válka o Krétu trvala dál. Rázný konec učinil až 80ti-letý Mehmed Köprülü, původem Albánec, který se stal v roce 1656 velkovezírem. Prázdná státní pokladna se naplnila konfiskovanými platy a příjmy z náboženských nadací a moc janičárských aghů a harému byla tvrdě zlomena. Feudálové byli přinuceni předkládat doklady o svých právech na benefícia, která měli v držení. Tím se mu podařilo zvýšit státní příjmy a současně též kázeň a pořádek v armádě. Ve stejném duchu pokračoval po něm ve vedení státních záležitostí jeho syn Ahmed (velkovezírem od r. 1661-1676). Köprülüovci – Mehmed, Ahmed a po nich ještě několik dalších vynikajících státníků z tohoto rodu – hráli velice významnou roli v politických dějinách osmanské říše a jejich činnost přispěla k nové konsolidaci osmanské moci. Zásluhy Mehmeda paši Köprülü se považují za největší o Osmanskou říši.

Stabilizovaná moc znamenala pro Evropu nové „turecké nebezpečí“, o kterém se v první polovině 17. století počalo myslet, že už nehrozí. V r. 1663 zahájily osmanské armády útok, při kterém dobyly Nové Zámky a některé kolony táhly na Vídeň. Tureckou ofensivu zastavil hrabě Montecucolli a sjednaný mír přiznal Osmancům dobytá území. V roce 1669 padla Kandia, poslední opěrný benátský bod na Krétě. V roce 1670 se Kréta stala osmanským územím.

V té době se zkomplikovala situace na Ukrajině. Kozácký hejtman Dorošenko, poddaný polskému králi, se prohlásil v r. 1668 za osmanského chráněnce. Toho Vysoká Porta využila k tomu, aby vyzvala Polsko, aby odstoupilo Osmanské říši celou Ukrajinu. Bleskovou válkou přinutili Osmanci za pomoci krymských Tatarů neochotného polského krále k tomu, že jim skutečně celou Ukrajinu i s Podolskem musel vydat. Jan Sobieski, polský maršálek a pozdější polský král, se marně pokoušel obnovit polskou nadvládu nad Ukrajinou. Podle míru v Buczaczu z r. 1672 stala se celá Ukrajina a Podolí osmanským teritoriem a Osmanská říše se stala přímým sousedem Ruska. Válka na sebe nedala dlouho čekat. Osmanská vláda zasa-hovala v letech 1677 – 1681 do rusko-kozáckých sporů a neskrývala úmysl dosáhnout Kije-va. Spory skončily v r. 1681 mírem v Baghče Saraji, podle něhož pravobřežní Ukrajina (na západ od Dněpru) zůstala osmanským územím, zatímco levobřežní Ukrajina byla ruská. Kromě toho Porta uznala kozácká práva na účast v černomořském obchodě.

Mezitím se neobyčejně přiosřily vztahy k Rakousku, když Porta účinně podporovala protihabsburskou opozici uherských magnátů vedených sedmihradským knížetem Thökölym Imrem. V r. 1682 oblehla turecká armáda vedená velkovezírem Qara Mustafou švagrem Ahmeda Köprülü (velkovezírem v letech 1676-1683) Vídeň. Obležení skončilo porážkou osmanské armády dne 12. 9. 1683. porážka se změnila v katastrofu, neboť byla tak těžká, že se rychle zformovala koalice, nazvaná opět Svatou aliancí, z Rakouska, Polska, papežské kurie a

Benátek, která zahájila rychlé akce. Poláci měli nejmenší úspěchy a marně se snažili získat zpět ztracenou Ukrajinu. Velké úspěchy zato měli Habsburkové, kteří 1686 dobyli Budín a Pešť a s nimi velkou většinu Uher. Úspěšní byli také Benátčané, kteří 1687 dobyli Peloponés. V r. 1689 se připojil ke Svaté alianci Petr Veliký, a oblehl Azov na Černém moři. V témže roce utrpěly osmánské armády zničující porážku u Mohácse. V Istanbulu zavládlo zděšení a janičárské nepokoje situaci ještě zhoršovaly. Právní autority sesadily sultána Mehmeda IV. (1687) ale výměna sultánů ničemu neprospěla. A tak se další porážky jen rozmnožovaly: bavorský kníže dobyl Bělehrad a bádenský princ porazil Turky u Niše. Krátkou obnovu zažila osmanská armáda za velkovezírátu Mustafy Köprülü (1689-91). Tehdy byl dobyt zpět Bělehrad a jiná města v Banátu a Slovinsku a část Sedmihradska. Také Benátčané museli vyklidit Albánii. Devadesátá léta po smrti vezíra Mustafy Köprülü byla vyplněna dalšími porážkami, z nichž nejvýznamnější byla ztráta Azova ve prospěch Rusů (1696) a porážka osmanské armády u Zenty (1697). Köprülüovec 'Amúdzazáda Husejn zahájil za prostřednictví Holandska a Anglie mírová jednání. Výsledkem byl mír uzavřený v lednu 1699 v Karlovicích. Podle něj získalo Rakousko téměř celé osmanské Uhry, Sedmihradsko a část Chorvatska, Dalmácie, Slovinska. Polsko dostalo Podolsko a Ukrajinu s pevností Kameniec Podolski. Benátky dostaly Peloponés a část Dalmácie. V roce 1702 byl uzavřen mír s Ruskem, které si podrželo Azov.

Znechucený sultán Mustafa II. Se stáhl do soukromí (1695-1703) a nechal Köprülüovce Husajna a po něm Fajzulláha vládnout po svém. Úplatnost a nepotismus vezíra Fajzulláha mu vynesla neoblíbenost u armády, která vedla k nepokojům, které přinutily sultána a jeho velkovezíra k abdikaci.

Janičárské sbory vyhlásily sultánem Ahmada III. (1703-1730), syna Mehmeda IV. Tak jako jeho předchůdci ani on neměl valný zájem o politiku. Byl to sultán „doby tulipánů“, lále devri – tureckého baroka, rafinované a frivolní dvorské módy. Vědom si nebezpečí, které ze strany janičárských sborů hrozilo pevnosti trůnu, definitivně zastavil rekrutování janičárů a rozpustil sbory bostandžiů (zavedené Murádem IV.) Zastavení janičárských odvodů mělo za následek, že poklesl pocit přináležitosti balkánských národů k osmanskému státu, že poklesla loajalita a posílilo se národnostní vědomí, které bylo v dalším vývoji Balkánského poloostrova důležitým činitelem při rozbití Osmanské říše v 19. a 20. století. Národních, ale hlavně náboženských citů se pokusil využít pro svou východoevropskou a balkánskou politiku Petr Veliký, zatím však bez velkých úspěchů. Jen díky úplatnosti velkovezíra Baltadži Mehmeda paši zachránil sám sebe a svou armádu před zničením, když jej Turci obklíčili u Jasi na řece Prutu, když se pokusil podpořit odbojného valašského hospodara Cantemira. Výkupným byl Azov a Taganrog, které Osmánci získali zpět. Po tomto úspěchu se Vysoká Porta rozhodla odčinit ztráty Karlovického míru. Osmanská armáda zahájila obrovskou ofensivu proti Benátkám v r. 1714. jejím výsledkem bylo získání Peloponésu a celé Kréty. Rakousko zasáhlo do bojů v r. 1716 a získalo na Osmanské říši Banát, Temesvár a Malé Valašsko. Tyto zisky ztráty byly ztvrzeny mírem v Požarevci v r. 1718.

Ve 20. letech vzplály nové boje s Persií. Dramatické události spojené s vpádem Afghánců umožnily Osmancům v bojích vítězit. Když přišel k moci v r. 1730 Nádir šáh, situace se obrátila a osmanské armády stíhaly těžké porážky a ztráty.

Tento nepříznivý vývoj byl bezprostřední příčinou ohromné vln nespokojenosti a pobouření celé Osmanské říše. Nebyly to jen vojenské porážky, které tyto nepokoje vyvolaly, byl to výbuch odporu proti těžkým břemenům, kterými války, nadto neúspěšné, zavalovaly obyvatelstvo. Byl to projev odporu proti korupci a zhoršující se hmotné situaci. V očích lidu byla za to vše zodpovědná istanbulská vláda, ozdravění se spatřovalo v tom, že bude sesazena. V září 1730 nepokoje vyvrcholily lidovými bouřemi v Istanbulu, kterým stáli v čele janičáři, navrátilí se z ázerbajdžánské fronty. Hlavní osobou byl Patrona Halál, janičár a obchodník se

starými obleky. Vzbouřenci plenili domy dvořanů a žádali o vydání velkovezíra a jiných vysokých hodnostářů k potrestání. Sultánovy průtahy davy ještě více pobuřovaly a hnutí rostlo. Pod tlakem vzbouřených davů sultán odstranil vládu velkovezíra Ibráhíma paši a byl donucen vzdát se trůnu ve prospěch svého synovce Mahmúda (1730-1754). Nový sultán vyhověl požadavkům vzbouřenců, zrušil nově vypsané daně a Patrona Halíl a jiní předáci vzbouřenců byli pověřováni vysokými funkcemi a dostali vysoké hodnosti. Radikální požadavky vůdců nepokojů přiměly sultána, když se situace ve městě uklidnila, odstranit Patronu Halíla a jeho druhy. V listopadu 1730 byli pozváni na poradu a pobiti. Ihned nato vláda krutě zakročila proti účastníkům bouří. Povstání Patrony Halíla bylo nejvážnějším lidovým hnutím v Osmanské říši 18. století. Nevyřešilo však nic, neboť po dosažení svých bezprostředních cílů nemělo další program. Tvrdé represálie proti němu vyvolaly na počátku 1731 nové nepokoje, avšak sultánská moc byla již upevněna, a hnutí rychle zlikvidovala.

Třicátá léta byla ve znamení bojů s Nádír šáhem, který 1736 přinutil Osmanskou říši vzdát se Gruzie, Armenie a Šírwánu. Také s Ruskem, se kterým spolupracoval habsburský císař, se vedly boje. Nevedly k žádným územním ztrátám na osmanské straně. Rusům se nepodařilo získat Azov, Rakušané ztratili opět Bělehrad a Banát.

Stále se zvyšující vnitřní sociální a hospodářská krize způsobená napětím mezi úsilím státu uchovávat zastaralý feudální systém a skutečným vývojem společenských a hospodářských vztahů v Osmanské říši, na které působily hospodářsky evropské státy, zvláště ve Středomoří, se projevy v 60. a 70. letech novými neúspěchy Vysoké Porty. Osmanskou spolupráci by byl ve svém boji proti Habsburkům uvítal pruský král Friedrich Veliký, došlo však jen ke smlouvě o vzájemném přátelství v r. 1761 a k navázání diplomatických styků. Katastrofa přišla ze strany Ruska, na jehož straně stála Francie a Rakousko. První boje vzplály mezi ruskými vojsky a krymskými Tatary, při nichž Rusové pronikli na Ukrajinu a do Zakavkazí. Ruské ukrajinské armády pronikly 1769 přes Prut, dobyl Jasi a Bukurešť a v r. 1770 dosáhly Dunaje, ovládly Besarábii, Moldavské a Valašsko. Rusové podporovali řecké pokusy o povstání a vyslali proto do Středozemního moře flotilu, která v r. 1770 zcela rozbila turecké loďstvo u ostrova Chiu. Mírová jednání neměla úspěch, neboť Porta odmítala vysoké požadavky carevny Kateřiny. V roce 1773 válka vzplála znovu. Pod tlakem turecké ofensivy vyklidili Rusové Varnu a Silistrii, avšak ruská protiofensiva, která vyvrcholila v bitvě u Šumle v Bulharsku, v níž osmanské vojsko utrpělo zničující porážku od ruské armády vedené maršálkem Rumjancevem a generálem Suvorovem, otevřela před ruskými armádami balkánský východ. Ruská vojska se valila přes pohoří Balkán na jih. Ruské vítězství přinutilo Portu žádat o mír. Ten byl uzavřen 21. července 1774 u vsi Kjučuk Kajnardža na Dunaji.

Podle tohoto míru obě strany uznaly nezávislost krymského chána. Rusové však na Krymu získali Kerč a další dvě důležité pevnosti. Na severním Kavkaze získalo Rusko celou Kabardii a Azov, a na Ukrajině území mezi Dněprem, Bugem a Dněstrem. Turecku byla vrácena Besarábie, Moldavsko a Valašsko, jejichž obyvatelstvu byla zaručena amnestie a náboženská svoboda. Rusko uznalo duchovní podřízenost krymských Tatarů osmanskému sultánovi jakožto chalífovi. Kromě těchto územních zisků dosáhlo Rusko toho, že Porta přiznala jeho obchodnímu loďstvu právo svobodně proplouvat úžinami a užívat všech tureckých vod. Smlouva zaručovala ruským poddaným stejná kapitulační práva, kterých požívali poddaní Anglie a Francie.

Mír v Kjučuk Kajnardža byl mezníkem v dějinách osmanské říše a počátkem nové epochy. On i válka, jež mu předcházela, ukázal slabost Osmanské říše, když samotné Rusko, které nebylo v nejlepší vnitřní i zahraničněpolitické situaci, bylo schopno zasadit jí tak vážné rány. Rusko získalo právo ochrany východního Balkánu a tato práva byla východiskem ruských nároků na zasahování do vývoje na celém Balkáně. Otevření úžin ruským lodím znamenalo

pro Osmanskou říši ztrátu přednostního postavení v obchodě ve východním Středomoří. Osmanská říše přestávala být subjektem v mezinárodní politice a stávala se jejím objektem. Společně s její mocí hluboce klesla její autorita. Evropské mocnosti se připravovaly na rozdělení rozkládajícího se osmanského státu, který se stal jádrem tzv. orientální otázky, otázky kdo z koho ve východním Středomoří. Osmanská říše byla čím dále tím více vydána na milost evropským mocnostem a nucena manévrovat mezi mocnostmi soupeřícími spolu o vládu nad Osmanskou říší. Jen tyto spory mezi mocnostmi udržovaly Osmanskou říši ještě 150 let při životě.

Jaké byly příčiny tohoto pomalého, ale jistého úpadku říše, před kterou se v 16. století třásla celá Evropa? Příčin byla celá řada a vycházely z politického a společenského systému, který se v Osmanské říši rozvinul v průběhu 15. a 16. století.

Osmanská říše dosáhla v 16. století maxima svého teritoriálního rozsahu, obsáhla bohatá území s rozvinutou výrobou, která se do 16. a na počátku 17. století intenzivně rozvíjela. Již tehdy se počaly ukazovat první příznaky příštích problémů. Jednou z vážných příčin vnitřního napětí bylo rychlé střídání nejvyšších provinčních úředníků, kteří se často snažili za svého působení v provinciích co nejvíce získat. Rychlým oběhem úředníků v říši vláda hleděla dosáhnout jiného cíle, chtěla zabránit provinčním hodnostářům získat užší styk s provincií, z něhož by mohly pramenit separatistické snahy. Již v 16. století se počaly projevovat mezi feudály tendence vedoucí k diferenciaci uvnitř jejich vrstvy. Na konci 16. století se objevovaly první případy присвоjování propůjčených lén, zneužívání moci místodržitelů při přidělování lén, kdy docházelo k svévolným dispozicím. Těmto jevům ústředí nebylo schopno zabránit. Přisvojením získaná léna leníci drobili mezi své potomky, kteří na tato léna neměli často ani nárok. Tak vznikli neoprávnění chudí leníci mimo okruh leníků oprávněných státem k držbě svých beneficí. Vedle nich se vytvářely skupiny, rody bohatých feudálů (Köprülüovci, Sinanovci aj.), kteří svá beneficia čerpali ze státních přidělů. Ti disponovali ohromnými majetky, k nimž připojovali koupěmi soukromou půdu a v polovině 17. století se také svévolně zmocňovali státní půdy. Tento vývoj uvnitř feudální třídy se neobešel bez bojů mezi feudály, které oslabovaly celý státní režim. Na konci 18. století zmizelo velké množství tímárů pohlceno velkými feudály a městskými boháči. Po celé 18. století probíhal proces vyvlastňování rolnické půdy velkými feudály a městskými boháči, kteří vytvářeli statky ve vlastní režii, tzv. çiftliky, za užití robotní práce rolníků. Tento poslední jev – přeměna tímárské držby výnosů v zemědělské zboží-výrobní podniky – souvisel s pronikáním zboží-peněžních vztahů na vesnici. Vývoj směrem k převaze zboží-peněžních vztahů byl urychlen zvýšenou poptávkou měst a zvláště zahraničních trhů po zemědělských surovinách. V 18. století se francouzský vývoz polotovarů a surovin z Osmanské říše více než zdvojnásobil ve srovnání ke konci 17. století. Tento růst zboží-peněžních vztahů v zemědělství byl zvláště silný na Balkáně. Tím se vytvářely předpoklady ke zhroucení feudálního systému a ke vzniku vztahů kapitalistických. Bylo však charakteristické, že feudálové, kteří byli majiteli těchto statků a zabývali se prodejem jejich plodin, získané prostředky neinvestovali zpět do výroby, ale naopak, výrobu a výrobce nízkými výkupními cenami či konfiskacemi ničili. K zajištění nedotknutelnosti svých majetků převáděli velkou jejich část jako nadační majetky ve prospěch náboženských nadací, které jakožto Bohu darované byly vyňaty ze světské pravomoci. Výnosy těchto nadací byly určeny především donátorovým potomkům, kteří nadaci sami spravovali jako její skuteční majitelé. Tento odliv rolnické půdy ze státních rukou do rukou velkých feudálů velmi poškodil státní příjmy, které často byly využívány z velké části na přepych dvora.

Je přirozené, že tato tragická situace, kterou trpělo převážně rolnictvo, zvláště v nemuslimské Evropě, vyvolávalo nepokoje, útek z vesnic, jejichž represálie situaci dále ztěžovaly. Vzdělaní lidé nabádali sultána a jeho vládu, aby se vrátili ke starým vyzkoušeným meto-

dám 16. století. Jejich výzvy však vládu nepohnuly k žádným nápravným opatřením, ani nemohly krizi zastavit.

Krise nepostihla jen venkov a feudální vrstvy, nýbrž postihla plně i města a řemeslnou výrobu. Města byla správními a hospodářskými centry provincií a krajů, sídly administrativy a feudálů a obchodníků. Ve městech vznikla z místní aristokracie vrstva tzv. a'jánů, jejichž předák se stal během 18. století hlavní osobou v kraji, který byl v hlavním městě provincie rovnocenným partnerem místodržiteli. Někdy byl sám skutečným vládcem v provincii, zatímco guvernér byl jen formálním reprezentantem osmanské vlády (v Egyptě byl tímto místním vládcem tzv. šejch al-balad, představitel mamlúckých bejů). Městská výroba nepřešla na velkovýrobu; existovaly jen státní manufaktury a doly. Soukromé podnikání mělo charakter malovýroby a bylo řízeno cechy. Cechovní představení byli příslušníky místních a'jánů. Existence cechů, jejich autorita a stanovy, bránila vzniku průmyslu a velkovýroby. Kritická politická a ekonomicko-sociální situace bránila tomu, aby se uvolnila cechovní ustanovení, neboť ta chránila cechy před konkurencí. Také státní ochrana zabezpečovala určitou stabilitu cechům. V 18. století tlak zbožně-peněžních vztahů na tureckou ekonomiku prolomil cechovní ustanovení a přivodil rozpad cechů. Dálo se to pod ekonomickým i administrativním nátlakem samostatně hospodařících feudálů a rozvojem místního a zahraničního trhu. Zahraniční zboží bylo nebezpečným konkurentem domácím výrobkům, jejichž odbyt na vnitřním trhu klesal. Obchodní kapitál, který byl mohl této konkurenci čelit, nebyl dostatečně rozvinut. Jeho rozvoji bránila existenční nejistota, tradičně přítomná ve východním typu feudalizmu, závislost osmanských obchodníků na vládě, které cizí kupci chránění kapitulacemi nepodléhali. Obchodní buržoazie se vytvořila jen v přístavních městech a jejími příslušníky byli většinou Řekové, Arméni a Židé. Jen výjimečně vznikli kapitálově silní jedinci i ve vnitrozemí (na Balkáně v Sarajevu, Skopji a v Edirne). Investice do výroby byly minimální, neboť růst zisků by volal po konfiskaci, kterou doprovázely často i ztráty životů. Vytvářely se poklady nebo příjmy se měnily na neproduktivní přepych.

Zahraniční obchod se omezoval na pasivní účast na něm. Osmanská říše byla působišťem cizích obchodních agentur, které v Osmanské říši nakupovaly a dovážely do ní své zboží. Vlastní aktivní činnost osmanského obchodu byla mizivá. Výjimkou byl jen vazalský Dubrovník, který byl v hojných stycích s celým Středomořím osmanským i neosmanským, se Španělskem, Itálií a Francií. Hlavním obchodním partnerem byly Francie a Anglie, jejichž státní příslušníci byli chráněni kapitulacemi (v r. 1740 byla kapitulační práva pro francouzské poddané prohlášena za platná na věčné časy). Tyto dvě mocnosti dosáhly toho, že výsady jim v kapitulacích zaručené se vztahovaly též na jiné státní příslušníky (Španěly, Holanďany, Italy). Politické slábnutí Osmanské říše působilo, že prostřednictvím těchto smluv se dostávala stále více do vleku francouzské a anglické politiky (za válek s Ruskem byly Francie a Anglie na osmanské straně jako její spojenci, za válek s Rakouskem podporovala Osmanskou říši Francie).

Prohlubování krize vojensko-lenního systému vedlo k vyostření boje mezi vrstvami feudální třídy: mezi vládou (sultánem) a místními feudály, mezi feudály civilními a vojenskými, mezi silnými a slabými atd. Osmanská armáda, pokud jde o její organizaci, výzbroj a velitelský sbor, byla v 18. století na nízké úrovni. Byla sice početná, avšak její bojeschopnost nebyla velká. V rozkladu bylo jádro armády, janičárský sbor. Po zrušení devširme se janičáři rekrutovali ze středních a nízkých vrstev tureckého obyvatelstva, jejichž příslušníky lákaly výhody a výsady, udělené janičářům. Mnozí z nich byli kvůli žoldu zapsáni v registrech a do služby se dostavovali jen v případech války či revolty, kdy byla naděje na kořist. V lepším stavu bylo loďstvo, které bylo po Karlovickém míru na počátku 18. století zdokonaleno a po úpadku benátské moci se stalo předním činitelem ve Středoziemním moři. Velká flotila byla

v Černém moři, které bylo vlastně „tureckým mořem“. Slabost armády se vláda snažila odstranit pomocí reforem a výcvikem vojska pod vedením francouzských instruktorů. Toto úsilí se nesetkalo s výrazným úspěchem.

Na konci 18. století slabost centrální vlády umožnila, aby se projevil separatistické tendence. V některých částech říše se pokoušeli místní feudálové vytvořit vlastní státní útvary: byl to v jižní Albánii 'Alí paša z Janiny, Pazvant Oghlu z Vidinu v Bulharsku, Čapan Oghlu v okolí Ankary, a v Egyptě se pokusil o osamostatnění egyptský šejch al-balad 'Alí bej al-kabír. Tyto pokusy vláda vždy po nějakém čase zmařila.

V souvislosti s omezením odvodů janičářů se v 18. století měnil také skladba osmanské feudální třídy. Za ostrého boje vytlačuje nově se tvořící turecká úřednická aristokracie renegáty z výsadních míst, která byla až dosud vyhrazena jen pro ně. Tito úředníci, efendiové (dříve to byl titul vzdělaných lidí), byli školenými právníky či bohoslovci se značným vzděláním a dosahovali nejvyšších hodností (velkovezírátu) a značně ovlivnili politické metody vlády. Vedle nich hráli významnou úlohu tlumočníci, terğumáni, kteří se rekrutovali z řecké aristokracie, jejíž rodová sídla byla v cařihradské čtvrti Fanár (tam sídlil i řecký patriarcha). Podle názvu této čtvrti byli nazýváni fanarioty. Mnozí z nich získali značný vliv v zahraniční politice a obsazovali všechna křesťanům přístupná místa, hlavně místa knížat v Podunají. Vlivné pozice měli v církevních organizacích i v křesťanských laických institucích. Slovanští křesťané těžce nesli toto preferování Řeků a spojovali jejich nadvládu s nadvládou Osmanské říše. Tak získávala sluchu ruská propaganda, šířená emisary (skutečnými či falešnými mnichy a obchodníky), která popularizovala ruské plány na odtržení Balkánu od Osmanské říše. Této propagandě odolávali jen muslimští Srbové v Bosně a Hercegovině.

Vojenské neúspěchy a změny ve vládnoucí třídě, kde vrchu nabyli civilisté, vedly ke změně zahraničně-politických metod. Na místo válečných akcí přicházejí akce diplomatické. V 18. století byly položeny základy osmanské diplomacie. Civilní úředníci měli vratší pozici než vojenští hodnostáři, neboť v očích sultánových byli „otroky“. Sultán stál většinou v pozadí a nátlak na něj konali janičáři, kteří byli schopni kdykoli v případě potřeby vyvolat bouře istanbulské chudiny. V období po povstání Patrony Halíla (1730) se v řízení státu prosazovali za vlády Mahmúda I. (1730-1754) černí kleštěnci (qizlar aghasi; Patronu Halíla odstranil Bešír agha (velkovezír 1730-46/), asi do r. 1752.

Na konci 18. století bylo největším nebezpečím pro Osmanskou říši Rusko, které chtělo ovládnout úžiny – Bospor a Dardanely – a získat východiště k pronikání do Íránu a snad i do Indie. Po míru v Küçük Kajnardža ruská expanze pokračovala. V roce 1783 Rusové obsadili Krym. Se souhlasem Francie zahájila Vysoká Porta v r. 1787 s Ruskem válku. Ruská ofensiva se pro Osmanskou říši vyvinula velmi nebezpečně. Rusové poráželi osmanská vojska v Moldavsku a Valašsku a na Kavkaze, takže cesta na Balkán a do Anatólie byla Rusům otevřena. Porta po žádala o mír, neboť naděje na podporu z Francie se rozplynuly, když vypukla Velká francouzská revoluce. Ani Rusko nemělo zájem, aby se válkou dále oslabovalo. Mírem s Jasi v r. 1792 byly obnoveny podmínky míru v Küçük Kajnardža. Nové bylo ustanovení o vytýčení rusko-osmanské hranice, kterou tvořil Dněstr.

K mírovému jednání v Jasi došlo za vlády sultána Selíma III. (1789-1807). Byl to velice schopný politik, energický mladý vládce. Období jeho vlády na přelomu století sneslo do dějin Osmanské říše kvalitativně nové prvky. Selím III. Poznal, že jedině reorganizace a změna správy říše a vojenství zabezpečí Osmanskou říši její územní celistvost a vnitřní stabilitu. Těmto reorganizačním věnoval šestiletou přestávku po míru v Jasi. Příznivá proto byla i ta okolnost, že Francouzská revoluce odpoutala pozornost evropských vládců od Osmanské říše. Francouzská republikánská vláda se snažila získat Selíma na svou stranu jako spojence, neboť jí bylo známo, že to je muž nakloněný novotám, vládce ve své době modernistický. Až do r.

1798 zachoval Selím neutralitu a přijímal od Francie pouze vojenskou a technickou pomoc a vojenské instruktory.

Selím III. začal se svými reformami v r. 1791. Celkem vydal 22 reformních projektů, mezi nimiž zaujaly přední postavení reformy mířící k přetvoření armády podle evropského vzoru. Dekrety, které nařizovaly provádění reform, se nazývaly nizám-i džedíd. Stejný název měly i elitní oddíly vytvořené z dobrovolníků, vycvičených evropskými (francouzskými) instruktory a vyzbrojených evropskými zbraněmi. Pro školení důstojníků byla vybudována učiliště. Velký důraz se kladl na dělostřelectvo a velké úspěchy byly zaznamenány při budování válečného loďstva.

Proti Selímovým reformám se zvedl velký odpor. Brojil proti nim prostý lid nesoucí nová daňová břemena, z nichž se uhrazovaly náklady spojené s realizací reform. Bylo to duchovenstvo, štvoucí lid proti sultánu a Evropanům, janičáři, kteří viděli ve vytvoření nového disciplinovaného vojska nebezpečí pro svá privilegia. V roce 1805 vypuklo v Edirne velké janičárské povstání, když Selím III. nařídil odvody pro nové oddíly nizám-i džedíd. Polekav se povstání sultán nařízení zrušil. Sultánův ústup dodal nepřátelům odvahy. 1807 povstali janičáři v Istanbulu a v odpověď na toto povstání sultán rozpustil své nové vojenské sbory a odvolal všechny výnosy o vojenských reformách. Nezachránil se. V květnu 1807 byl sesazen a na osmanský trůn byl dosazen konzervativní Mustafá IV. (bratranec Selíma III., 1807-1808). Na ochranu sultána Selíma III. přitáhl do Istanbulu ruščucký paša Mustafá paša Bajraqtár a žádal znovudosazení Selíma III. Sultán Mustafá dal Selíma zavraždit a vzdal se trůnu. Mustafá Bajraqtár dosadil sultána Mahmúda II. (bratr Mustafy IV.; 1808-1839). Pokusy velkovezíra Mustafy paši Bajraqtára obnovit Selímovy výnosy se nezdařily a Bajraqtár byl již v r. 1808 zavražděn a při novém janičárském povstání v Istanbulu.

Neúspěch Selímových reform byl zaviněn tím, že tyto reformy nijak nezasáhly sociální struktury osmanského státu, nenarušily existující feudální řád, postižený vleklou krizí. Vinou slabosti centrální moci se reformy omezovaly na úzký prostor kolem hlavního města, zasahovaly jen nepatrně mizivé procento obyvatelstva, neměly čas se ve společnosti uplatnit. Reformy vyvolávaly odpor širokých vrstev, neboť byly prováděny na jejich účet, jak to patřičně zdůrazňovalo reformám nepřátelské duchovenstvo. Vrstva, která mohla být nositelem reformních snah, buržoasie, byla v té době nepatrně rozvinuta, nehrála významnou politickou roli, nadto na Balkánském poloostrově, kde byla rozvinuta silněji, byla často protiosmánsky zaměřena. Selímovy reformy byly prvním pokusem přiblížit se západní Evropě a jimi začíná vědomá a otevřená snaha o vyrovnání Osmanské říše a Evropou.

Od Kůčuk Kajnardžského míru (1774) se Balkán stává „soudkem střelného prachu“ a zůstal jím v podstatě až do r. 1918. od sedmdesátých let 18. století po celé 19. století probíhalo na Balkáně osvobozenécké hnutí, nemířené nejprve proti Osmanské říši a podporované především Ruskem, pak namířené proti Rakousku a jeho nadvládě či politickému vlivu. V 18. století byly osmanské orgány schopny likvidovat tato národní hnutí. V r. 1770 vypuklo pod vlivem ruského postupu z Ukrajiny velké povstání v Řecku. V devadesátých letech vzniklo v Řecku národní hnutí vedené tajnými organizacemi, tzv. heteriemi. V Bulharsku nebylo národní hnutí rozvinuto výrazně, zato Černohorci působili Selímovi vážné starosti. Selím se pokusil změnit formální závislost Černé hory ve skutečnou nadvládu nad ní, avšak osmanské armády utrpěly vážné porážky během války, která probíhala v Černé hoře v letech 1792-96. největšího rozsahu dosáhlo národní hnutí v Srbsku. V letech 1806-1813 došlo k celonárodnímu srbskému povstání, kterému stál v čele kníže Karadjordje. Jeho příčinou byl pokus janičárů zbavit srbské kněze, představitele srbské samosprávy a jiné srbské přední osobnosti (kněžstvo, městskou aristokracii) vlivu na politické dění. Hnutí bylo zpočátku namířeno proti janičárům, později však se změnilo v celonárodní protiturecké povstání, které horlivě podpo-

rovalo Rusko i Anglie. Skončilo tím, že Srbům byla dána práva vytvářet vlastní vládu pod osmanskou patronací.

Národní hnutí na Balkáně bylo dalším rysem nového vývoje, který značně zosílil problém „orientální otázky“, otázky mocenské rovnováhy při dělení Osmanské říše během 19. století.

Vývoj v arabských zemích nebyl klidnější a také on vnesl nové prvky do vývoje v 19. století. První impuls vyšel z nitra Arabského poloostrova. Tuto oblast osmanská vláda nikdy fakticky neovládla a její pravomoc se omezovala na Hidžáz a na úzký pruh na západním břehu Perského zálivu. Ani arabský jih (Jemen) nebyl pevně v osmanských rukou. V severovýchodní oblasti Arabského poloostrova vzniklo v první polovině 18. století dogmaticko-právní hnutí, které se záhy přesunulo na politickou půdu. Jeho iniciátorem byl šejch Muhammad b. ʿAbdulwahháb z kmene Tamím, který po studiu v Hidžázu a Basře dospěl k závěru, že celý islámský fiqh – dogmaticko-právní nauky, a zvláště právní směr Abú Hanífy byl osmanskou administrativou sveden na scestí. Z tohoto důvodu se rozhodl obnovit původní společenskou islámskou praxi na základě Qurʾánu a Muhammadovy sunny v duchu Ibn Tajmíji, jemuž se svými názory nejvíce blížil. V roce 1744 získal pro své názory emíra mocného kmene ʿAnéze, Muhammada b. Saʿúd v oase Darʿíja. Ibn Saʿúd využil učení k šíření své moci v Nadždu. Pod záminkou boje s falešnými muslimy a v zájmu šíření očištěného islámu vytvořil bojovná bratrstva, organizovaná podle kmenů, podmanil si Nadžd a šířil svou moc v severní Arábii. Do Mezopotámie pronikal pak jeho syn ʿAbdulʿazíz b. Muhammad. Učení Ibn ʿAbdalwahhábovo nalezlo odezvu v Iráku vyvolalo polemiku s ortodoxními právníky. Do konce 18. století wahhábovci pronikli až do Kuwajtu. V roce 1801 vnikli do Iráku, kde zničili ʿalíovské svatyně v Kerbelá. Když se k nim přidaly všechny kočovné kmeny v Nadždu, dobyl ʿAbdulʿazíz Mekku a Medínu a počal ohrožovat Damašek a Halab.

Na konci 18. století se Egypt stal jako první arabská země předmětem velmocenského sporu mezi Anglií a Francií. V červenci 1798 přistála v Alexandrii francouzská expedice vedená generálem Napoleonem Bonapartem. Napoleon snadno porazil vojsko mamlúckých bejů vedené Murádem bejem, který se stal hlavní osobou provincie a šejchem al-balad, když se nezdařil pokus ʿAlího beje (1774-1776) o odtržení Egypta z Osmanské říše. Ihned na to Napoleon obsadil Káhiru. Cílem jeho výpravy bylo vytvořit z Egypta základnu pro další francouzské pronikání na východ s cílem ohrožit na úkor Francie se rozvíjející panství anglické v Indii. Napoleonův útok přinutil Selíma II. spojit se s Anglií a Ruskem. Anglické loďstvo vedené admirálem Nelsonem, zničilo 2. srpna 1798 v Abú Qíru francouzské loďstvo a tím zmařilo Francouzům návrat do vlasti. Rusko, Anglie a Osmanská říše vypověděly Francii válku. Pro zajištění existence své armády Napoleon zreorganizoval egyptskou provinční správu, finance a hospodářství a zahájil rozšiřování územní základny svého panství. Na jaře 1799 zahájil dobývání Palestiny a Sýrie: v dubnu toho roku porazil osmanskou výsadkovou armádu v Abú Qíru. Krize ve Francii jej přiměla k odchodu z Egypta. Francouzské expediční sbory zůstaly v Egyptě až do kapitulace v srpnu 1801. Zbytky Napoleonovy armády byly odvezeny na anglických lodích do Francie.

Pro Francii byla egyptská výprava neúspěchem. Pro Egypt však měla dalekosáhlý význam. Egyptané poprvé zblízka viděli moderní armádu, dokonale vyzbrojenou a vycvičenou. Napoleon nepřivezl s sebou jen vše, co bylo potřebné k boji, ale také techniky (zbrojírě), lékaře, geometry, národohospodáře, stavitele, vědce a umělce a tiskárnu. Činnost těchto lidí, s nimiž Egyptané byli nuceni spolupracovat, ukázala Egyptanům jejich zaostalost. Neúspěšný boj s Napoleonovým vojskem je poučil o tom, že je nutno zbavit se této zaostalosti, nemá-li se podobné podmanění po odchodu Francouzů brzy opakovat. Egypt se stal první obětí mocensko vojenského pronikání do arabských zemí. Na druhé straně byl první zemí, která dostala

silný impuls k novému vývoji směrem k hospodářskému, kulturnímu a politickému povznese-
ní.

Selímův vztah k Francii se po míru z r. 1802 zlepšil. Protože nechtěl komplikovat svůj vztah ke svým dočasným spojencům, úhlavním nepřátelům - Anglii a Rusku, zůstal však neutrální. Až po bitvě u Slavkova uznal Selím Napoleonův režim a uznal Napoleona v r. 1806 císařem Francie. Napoleonova výprava do Egypta vnesla do vývoje ve východním Středomoří nový prvek: otevřené soupeření Anglie a Francie v této části světa, které bylo počátkem imperialistického pronikání na Přední Východ a které nově zostřílo spor o území slábnoucí osman-
ské velmoci. V arabských zemích, zvláště v Egyptě a Sýrii, byla Napoleonova výprava počát-
kem arabského politického a kulturního obrození.

Po odchodu Francouzů se Egypt stal znovu součástí Osmanské říše. V souvislosti se srbským povstáním vyslala Anglie do Istanbulu loďstvo s postranním úmyslem zmocnit se Egypta. Do čela egyptské provincie se dostal energický velitel albánských oddílů, které v r. 1803 obsadily Egypt po odchodu Angličanů a Francouzů. Byl to Mehmed 'Alí (nar. 1769 v Kavale v severním Řecku). V roce 1805 se zmocnil káhirské citadely a na doporučení egyptských bejů jej Porta schválila jako egyptského místodržícího. V roce 1806 odrazil anglický pokus o vylodění a ihned potom zahájil energické kroky k modernizaci své provin-
cie, ve které vládl zcela samostatně. Jeho původním úmyslem bylo vytvořit z Egypta konsoli-
dovanou část Osmanské říše, která by byla říší pevnou oporou v jejím boji s evropskými vel-
mocemi. Vláda Mehmeda 'Alího v Egyptě byla počátkem moderních dějin Egypta a celého arabského východu.

Počátek 19. století znamená pro Osmanskou říši a pro celou oblast západní Asie novou epochu, která je charakterizována otevřeným aktivním vměšováním evropských mocností do vnitřních záležitostí států, jež v západní Asii a severní Africe existovaly: osmanské říše, Íránu, středoasijských chánátů, afghánského státu a arabských států v severní Africe. Vinou tohoto vměšování se některé tyto země dostaly pod přímou nadvládu evropských velmocí, jiné jimi byly ovládány nepřímou (Írán, Afghánistán, Turecko).

* * *

Literární činnost v Osmanské říši během 17. století zůstávala na velmi dobré úrovni. Osmanský literární jazyk se šířil do východní Anatólie, na Krym a do Evropy – na Balkán a zvláště silné postavení získal v Bosně. Kulturním a literárním centrem zůstal nadále Istanbul. K největším básníkům 17. století patří Nef'í (+1634-45), vynikající skladatel qasíd a satirik. Bohatým jazykem vynikl Nábí (+1712). Srbského původu byl Thábit (Sábit, +1712-13), hu-
morista, který ve svých oslavných a milostných básních s oblibou užíval přísloví. Velký vliv na osmanskou poezii si udržovala nadále indická a perská poezie. Také lidová poezie šířená lidovými pěvci ('ášiq) byla velmi oblíbena, oblíbeny byly také veršované kroniky o bojích sultánů (hlavně Murád IV.), které byly obdobou dřívějších hrdinských eposů.

Vznikla vynikající díla historická, jako kronika Pečewího a vypsání dějin Osmanské říše od Mustafy Na'ímá. Světové kroniky napsali Münedžžim baši a Hadždži Chalífa, zvaný Kátib Čelebí, který napsal též spis o osmanských námořních válkách, zeměpisný atlas s pou-
žitím evropských atlasů a obsáhlý bio-bibliografický přehled islámské literatury do své doby. Významnou kulturně-historickou památkou je cestopis Ewliji Čelebího po osmanské říši. Evropě, Asii a Africe. Významnými dokumenty doby jsou pamětní spisy o nutnosti nápravy státních poměrů určené sultánům, z nichž nejvýznamnější je pojednání od Qočibeje. Nauková literární díla vznikala dále v oblasti biografie, vznikala pojednání o gramatické, dogmatice a spisy právnícké. V těchto dvou posledních odvětvích se často psalo také arabsky.

Arabská literatura prožívala v 17. století období hlubokého úpadku. Oblíbeny byly deníky a stručné přehledy dějin. Významná díla biografická však v této době přeci vznikla. Kulturními centry byl Damašek, méně již Káhira. Do těchto měst přicházejí literáti také odjinud, kde pro literární činnost bylo ještě méně příznivé prostředí. Tak do Káhiry přišel z Túnisu severoafrický historik al-Maqqarí.

V 18. století byl kulturní vývoj navzdory politickým poměrům dále příznivý.

V poezii vynikl učený Rághib paša. Typickým básníkem „doby tulipánů“ byl Nedím (+1730), básník lehkomyšlné milostné poezie. Třetím významným představitelem poezie této doby byl Fádíl (Fázil) Endrúní (+1811) snad syrského původu píšící „harémovým“ jazykem milostnou poezii převážně s harémovou tematikou. Dvorské slavnosti, které doprovázely obřizky princů a svátky princezen, vylíčil Wehbí efendi. V milostném veršovaném románu vylíčil své milostné pletky básník Hašmet ze Staré Zagory (+1769). Posledním klasikem osmanské poezie byl Šejch Ghálíb (+1799), autor vynikajícího mystického eposu „šáh a žebrák“.

V historiografii vznikla u osmánského dvora nová instituce oficiálních dvorních historiografů, tzv. waq'è-nuwísů (tato instituce se datuje od konce 17. století, první byl 'Abdí paša), z nichž hlavní byli: 'Ásim, Subhí, 'Izzí a Wásif. Hojně se pěstovaly biografie – psaly se sbírky životopisů velkovezírů, právníků, theologů, dervíšů aj. z kulturně-historických a geografických spisů jsou nejzajímavější popisy cest osmanských diplomatů ke dvorům evropských panovníků a paměti z křesťanského zajetí.

Na konci 18. století zřídil maďarský renegát Ibráhím Muteferriqa v Istanbulu první knihtiskárnu s arabskými typy.

Arabská literární produkce byla velmi chudá, neboť arabsky psaná literatura měla jen malou čtenářskou obec. Úpadek arabské literatury se projevoval také v tom, že díla z této doby jsou psána často špatným jazykem. Důležité jsou jen některé práce jazykovědné, mezi nimi zaujímá čelní místo slovník Tadž al-'arús od az-Zabídího.

Také některé spisy biografické a historické mají svůj význam.

Literární díla byla shromažďována ve veřejných nadačních knihovnách, které se zřizovaly při mešitách, madrasách, taqijích, hrobkách apod. největší knihovny zřídili osmanští sultáni (Ahmed III.)

Ve stavitelství byl vývoj v 17. století pokračováním vývoje předešlého. V kultovních stavbách byly v platnosti typy vytvořené v 15. a 16. století. Nejvýznamnějšími kultovními stavbami jsou džámi' sultána Ahmeda I. (6 manár) u Áje Sofie s komplexem dalších zařízení (madrasa, 'imáret aj.), menší je v r. 1663 džámi', který postavila matka Mehmeda IV., zvaný Jeni Wálide.

Ze světských staveb vyniká Baghdád köškü, pavilon v paláci, postavený na paměť dobytí Baghdádu v r. 1639, a votivní studna (sebíl) Ahmeda I. v Topháne v Istanbulu. Nejkrásnějším dekorativním materiálem jsou fajánsové dlaždice, jejichž výroba dosáhla největšího rozmachu v Kütáhiji během celého 17. a 18. století. Stavební činnost zahrnovala výstavbu škol, knihoven, kašen, paláců, karwanserájů, tržišť apod.

Na tradiční vysoké úrovni zůstala také umělecká řemesla. Vysoké úrovni dosáhla výroba koberců vázaných a tkaných (kelimů). Tkané koberce se vyráběly na Balkáně, Kavkaze a v Anatólii, zatímco výroba vázaných koberců se soustředila ve Smyrně, kde ji řídili evropští odborníci. Na konci století přišly do módy modlitební koberce, sadždžády, na nichž je vyobrazen mihráb, často s lampou.

Z 18. století pochází v Istanbulu řada staveb, z nichž dvě mešity Núr-i 'Osmánije (z r. 1754) a Láleli („Tulipánová“, z r. 1759-63) nesou znaky nového stylu, tzv. tureckého baroka. Mnoho dalších staveb vzniklo v této době a důležité místo mezi nimi zaujímají „barokní“ sebíly sultána Ahmeda III. a Mahmúda I. Všechny tyto a jiné stavby mají překrásnou fajánso-

vou výzdobu s rostlinnými ornamenty, které v této době ovládá tulipán. Hojně se stavěly letohrádky a paláce u Bosporu a u Sladkých vod evropských . Z těchto staveb se nezachovalo nic. Stavby z 18. století se snaží o lehkost a vzdušnost a vyznačují se zvlášť bohatým dekorem. Provincie žádným způsobem nepřispěly k vývoji architektury. V nich vznikaly stavby mísící domácí stavební prvky se stavebním stylem osmánským. Nositelem vývoje stavebního umění byl nadále Istanbul.